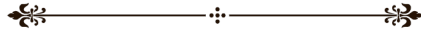

YARATILIŞ VE TARİH

Pr. Marc Madrigal

YARATILIŞ VE TARİH

©2015 Marc Madrigal ve Kitab-ıMukaddes Şirketi.

Bütün hakları saklıdır. Bu kitabın hiçbir bölümünün yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz.

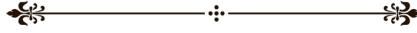
ISBN (XXXXXXXXXXXXXX)

İÇİNDEKİLER

KUTSAL KİTAP'IN VAHİY DİLİNİ VE ANTİK ÇAĞ KOZMOLOJİSİNİ ANLAMAK	5
YARATILIŞ KİTABI VE ESKİ METİNLERDEKİ BENZER ANLATILAR HAKKINDA	11
DÜNYA'NIN YARATILIŞI ANLATISI SÜMERLERDEN KOPYA MI EDİLDİ?	15
EBLA YARATILIŞ TABLETİ VE TEK TANRILI BAŞLANGIÇ	21
DÜNYA KAÇ YAŞINDA?	25
ADEM, HAVVA ve BAHÇE: MİT Mİ? TARİH Mİ?	29
MEZOPOTAMYA TUFAN DESTANLARI IŞIĞINDA NUH'UN TUFANI	33
UZUN ÖMÜRLER VE KRAL LİSTELERİ	38
BABİL KULESİ VE MEZOPOTAMYA PARALEL ANLATILARI	41
İBRAHİM ANLATISININ TARİHSELLİĞİ VE KUŞKUCU BİLİM ADAMLARININ SINIFTA KALMASI	45
KAYNAKÇA	51

KUTSAL KİTAP'IN VAHİY DİLİNİ VE ANTİK ÇAĞ KOZMOLOJİSİNİ ANLAMAK

Günümüzde, Kutsal Kitap'ın Yaratılış metni okunduğunda birçok kişi hatalı bir yaklaşım sergilemekte. Eğer ki yaratılış metninin manalarını anlamak istiyorsak birkaç unsuru göz önünde bulundurmamız lazım.

Yaratılış metni çağdaş bilimsel sorularımızın cevaplanması amacıyla yazılmadı. Günümüzde birçok kişi yaratılış metnine bilimsel bir bakış açısıyla yaklaşıyor. Kimi evrimci bu metne bakarak bilim ile çeliştiğini iddia ediyor. Kimi inançlı kişi ise bu metne bakarak bilimsel teoremler doğru olamaz diyor veya Kutsal Kitap'ta bilimsel mucize arayışına giriyor. Aslında, her iki taraf hatalı bir yaklaşım sergilemektedir. Çünkü metnin amacı yaratılış bilimini açıklamak veya 21.yy'ın bilimsel sorularına cevap vermek değildir. Metnin amacı, yazarın yaşadığı döneme ait eski kozmolojik bir dünya görüşünü kullanarak Tanrı'yı ve insan doğasını tanıtmaktır ve çok tanrıcılığa karşı bir argüman sunmaktır. Maalesef bilimsel mucize veya bilimsel çelişki arayan kişiler Yaratılış bölümünün ayetlerini bağlamlarından kopartıyorlar. M.Ö. 2. binyıla ait bir anlatıya M.S. 3. binyıla ait bir bakış açısı ve hassasiyetiyle yaklaşıyorlar. Buna *anakronizm*

denilir. Yani bir olayın bulunduğu çağa başka bir çağın hassasiyetlerini ve unsurlarını taşımak.

Göz önünde bulundurmamız gereken ikinci unsur ise Hristiyanlık ve Musevilikte vahiy sürecinin nasıl işlediği konusudur. Genellikle İslam ülkelerindeki hâkim vahiy anlayışı halk dilinde bir kitabın gökten inmesidir; Allah'ın bir melek kullanarak kelamını peygambere dikte etmesi. Dolayısıyla yazar sözleri kaleme dökmek dışında hiçbir rol oynamaz ve direkt Allah'ın sözlerini meleğin ağzından geldiği şekilde aktarır. Bu durumda vahiy söz kalıplarına döken yazar değil melektir. Fakat Kutsal Kitap'ta yazı sürecinde birden fazla yazarın Tanrı esinlendirmesiyle işlediğini görürüz ve yazarlar dolaylı da olsa bu süreçte rol oynar. Nasıl mı? Vahiy söz kalıplarına melek değil, seçilmiş elçi veya peygamber döker. Dolayısıyla vahiy ile aktarılan ebedi gerçek veya prensip yazarın dünya görüşü, kullandığı mecazlar ve ifadeler, edebi tür (şiir, ağıt, kehanet, bilgelik yazısı), kelime hazinesi çerçevesinde ve bağlamında ifade edilir. Maalesef metni çürütmek isteyen kişiler genellikle yazarın dünya görüşü, bağlam-ları veya ifade şekillerine takılıp bunu Tanrısal mesajda bir hata olarak yorumlar.

Bir örnek ayetle bunu açıklayalım. Vaiz 1:5'te "Güneş doğar, güneş batar, hep doğduğu yere koşar" denmektedir. Bazı eleştirmenler bu tür ayetleri işaret ederek Kutsal Kitap'ın güneşin dünya etrafında döndüğünü, fakat modern bilimin bunu çürüt-tüğünü iddia eder. Fakat bu iddiadaki hatalı yaklaşım şudur: Bu gözlem Tanrı'nın bilimsel bilgisini değil, az önce ifade ettiğimiz gibi yazarın şiirsel bir ifadeyle bakış açısını yansıtır. Nitekim

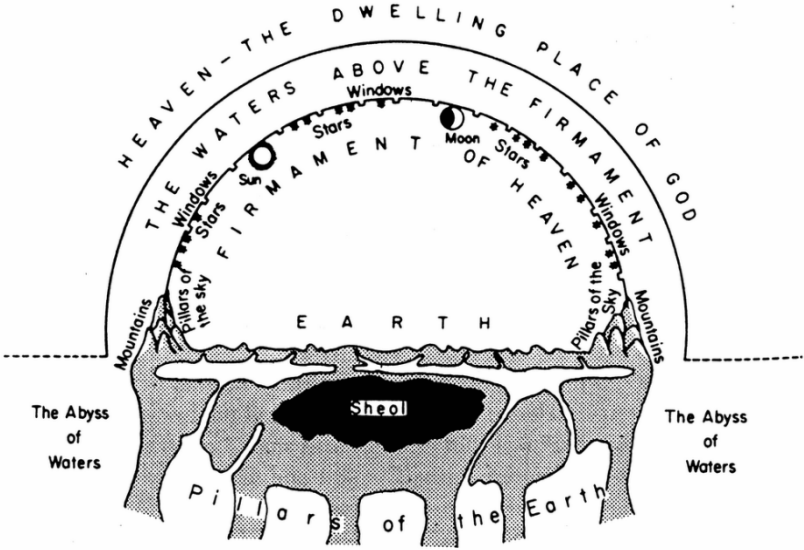
önceki ve sonraki ayetleri bir bütün olarak okuduğumuzda yazarın anlatmak istediği şeyin Tanrısız hayatın boş ve tekrarlarından ibaret olduğudur: “Önce ne olduysa, yine olacak. Önce ne yapıldıysa, yine yapılacak. Güneşin altında yeni bir şey yok” (1:9).

Bu hatalı yaklaşım genellikle Yaratılış unsurlarına da uygulanmaktadır. Mesela, bir kuşkucu Mezmur 75:3 (“Ben pekiştireceğim onun direklerini”) ayetini kullanarak “Kutsal Kitap, dünyanın direklerle desteklenen düz bir yeryüzü olduğunu söylüyor” diye bir iddiada bulunur. İnançlı kişi ise Eyüp 26:7 (“O boşluğun üzerine kuzey göklerini yayar, Hiçliğin üzerine dünyayı asar”) ayetini kullanarak: “Hayır, Kutsal Kitap dünyanın uzay boşluğunda bulunan bir gezegen olduğunu söyler” savunmasına geçer. Peki, hangisi doğru? Hiçbiri. Çünkü her iki bölümdeki mesaj için bilimiyle ilgili değil, Tanrı’nın dünyayı yaratmış olması ve sadece onun lütfu sayesinde dünyanın varlığı devam ettiği gerçeğini açıklamaktadır.

Peki, o zaman mesaj bu ise, neden bu sözlerle ifade edilsin ki? Çünkü bu sözler dönem insanının anladığı bağlam ve dildir. M.Ö. 2.binyılda yaşamış olan insanların Tanrı’dan aldıkları mesajı, 4000 sene sonra oluşacak bilimsel metot ve evrim teorisi diliyle sunmalarını beklemek gülünç bir durum olmakla beraber, metin yazıldığı dönemi yansıtmamakla suçlu tutulabilirdi.

Elbette Eski Antlaşma yazarı belirli vahiyssel gerçekleri dinleyicisi ile paylaşırken, bunu Eski Antlaşma dönemindeki dünya görüşü ve kozmoloji bağlamında yapmasını beklememiz lâzım.

İbrani kozmolojisi ve dünya görüşünde dünya suların üzerinde yüzen bir toprak diskten oluşmaktaydı. Bu diskin üstünde kubbe şeklindeki gökyüzü, diskin altında ise Şeol veya ölülerin diyarı bulunmaktaydı. Bunu birçok ayette görmek mümkündür. Mesela, Yeşaya 40:22 bahsettiğimiz kozmolojiyi şu şekilde aktarır: “Gök kubbenin üstünde oturan RAB’dir, Yeryüzünde yaşayanlara çekirge gibidir. Gökleri perde gibi geren, Oturmak için çadır gibi kuran O’dur.”

İbrani Kozmolojik Bakış Açısını Gösteren Bir Resim

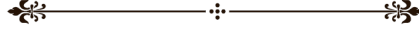
Kutsal Kitap antik yakın doğunun bu dünya görüşü içerisinde vahiy edilmiştir. Bağlam vahiyin kendisi değildir. Bağlam bir kap veya ambalajdır. Vahiy ise ve gerçek olan ve değişmez Tanrı'nın mesajıdır. Eğer ki biz de metni bağlamından kopartıp, bağlamından bağımsız yorumlamaya çalışırsak biz de çok kolaylıkla

“Kutsal Kitap bilimle çelişiyor” veya “Kutsal Kitap’ın mucizeleri bilimi destekliyor” gibi yanlış bir ikileme kendimizi hapsetmiş oluruz. Armutları portakallarla karıştırmayalım. Eski ilahiyat profesörümün bana bir gün dediği gibi, “Kutsal Kitap’ı anlamak istiyorsan 3 unsura dikkat etmen lazım: bağlam, bağlam, bağlam...”

YARATILIŞ KİTABI VE ESKİ METİNLERDEKİ BENZER ANLATILAR HAKKINDA

Tevrat'ın ilk kitabı olan Yaratılışın asıl ismi “Başlangıç”tır. Kutsal Kitabın Grekçe tercümesinde bu isim *Genesis* (γένεσις), orijinal yazılış dili olan İbranicesinde Bereşit (בְּרֵאשִׁית) olarak bilinmektedir. Neden başlangıç? Çünkü içeriğinde Dünya'nın, insanoğlunun, İbrani halkının ve İbrahim'in soyundan gelecek olan Mesih vaatlerinin başlangıç anlatıları bulunmaktadır. İlk 11 bölümünde Âdem ve Havva'nın günah işleyerek Aden bahçesinden kovulmaları; insanoğlunun artan günahları yüzünden Nuh döneminde yaşanan bir tufanın oluşu; yine insanoğlunun kibri yüzünden Babil kulesinin yıkılışı ve dillerin karışması hikâyelerini herhalde duymayan biri yoktur. Kimisi bu hikâyeleri mit olarak, kimisi tarihi gerçek olarak yaklaşılmaktadır. 12. bölümden itibaren İbrahim ve ailesinin hayatı ele alınmaktadır. Bu bölümden itibaren gerçekleşen olayları genel bir tarihi arka plana ve çerçeveye yerleştirmek daha kolaydır. Şöyle ki, birçok uzman metindeki detaylara dayanarak İbrahim'in yaşadığı dönemin M.Ö. 21. veya 20. yüzyılı yansıttığını savunmaktadır. Tabi ki, İbrahim'in mitolojik bir figür

olduğunu veya bu hikâyenin çok sonralarına ait bir hikâye olduğunu iddia eden kuşkucularda mevcuttur.

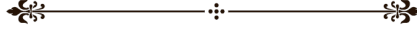
Yaratılış kitabının ilk 11 bölümünde geçen hadiselerin birçoğu Sümer dönemine ait tabletlerde tesadüfi diyemeyeceğimiz bir şekilde benzerlikler göstermektedir. İnsanın bu metinleri yan yana okuduğunda benzerlikleri görmemesi mümkün değildir. Peki, bu benzerlikler acaba neye işaret ediyor? Tevrat'taki bu anlatılar gerçekten de Sümerler gibi İbranilerden daha eski olan medeniyetlerin mitlerinden ve anlatılarından esinlenmiş veya kopyalanmiş hikâyeler midir? Tarihi bir geçerlilikleri var mıdır? Tevrat güvenilir bir tarihi kaynak ve "Tanrı Kelâmı" olmaktan ziyade bir mit koleksiyonu mudur? Dahası, eğer birden fazla medeniyet, benzer başlangıç hikâyeleri aktarıyorsa, hangi senaryo doğru olabilir? Mısır, Sümer vb. medeniyetlerin ucuz bir şekilde birbirlerinden hikâyeler kopya etmiş olması mı? Yoksa benzer hatıraları kendi dünya görüşleri ve inanışları çerçevesinde sunup değerlendirmeleri mi?

Aslında bu son soru, Tevrat ve Yakın Doğudaki benzer anlatıları anlama konusunda bize bir anahtar veriyor. En temel farkıyla Mısır ve Mezopotamya devletleri bu başlangıç hadiselerini çok tanrılı mitlerin perspektifinden aktarıırken, İbraniler aynı olayları evrene egemen tek Tanrılı bir bakış açısıyla aktarmaktadır. Bu bağlamda her ne kadar Tevrat'taki tarih anlatısının her boyutu bilimsel manada %100 ispatlanamasa da; birazdan göreceğimiz gibi İbraniler, Sümerliler, Babilliler, Mısırlılar ve diğer medeniyetlerde bulunan paralel anlatıların aslında insanlığın paylaştığı ortak bir tarihsel hafızaya işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Bu yaklaşımla ve doğru yorumlandığı müddetçe, Tevrat'ın güvenilir bir tarihi ve teolojik kaynak olduğunu söyleyebiliriz.

DÜNYA'NIN YARATILIŞI ANLATISI SÜMERLERDEN KOPYA MI EDİLDİ?

Bu kitabı okuyorsanız herhalde bir kere olsun Kutsal Kitap'ın ilk sayfalarına göz atmışsınızdır. Yaratılış kitabının ilk bölümleri dünyanın nasıl 6 gün içerisinde yaratıldığını anlatır. Bu bölümde anlatılmak istenen nedir acaba? Dahası bu anlatı acaba daha eski medeniyetlerin mitlerinden esinlenmiş ucuz bir taklit midir?

Bu soruları cevaplarırken birbirinden bağımsız bir şekilde gelişmiş ve dünyanın en eski medeniyetleri olarak kabul gören Sümer, Mısır, Çin ve Hint yaratılış öykülerini karşılaştıracacağız. Her bir hikâyenin özetini okumadan önce şunu belirtmekte fayda var: tüm eski yaratılış hikâyeleri benzer unsurlar taşıyor. Hepsinde: 1- Dipsiz kaos sularından çıkan kozmik bir yumurta veya höyük bulunmaktadır; 2- Yumurta veya höyük çatladığında bir enerji veya ışığın boşalmasıyla aydınlığın karanlıktan ayrıldığı aktarılmaktadır; 3- Daha sonra, sırasıyla gökyüzünün sulardan ayrıldığı, toprağın da ortaya çıkmasıyla sulardan ayrıldığı anlatılmaktadır; 4- Bir sonraki aşamada güneş ve ayın oluştuğu, toprağın bitki ürettiği ve hayvanların ortaya çıkışı anlatılır; 5- En sonunda ise, insanın kilden veya topraktan meydana geldiğini ve kendisine hayat soluğu üflendiğini görmekteyiz.

Tevrat'ın Yaratılış anlatısında aynı unsurları görmek mümkündür: Yaratılış öncesi engin karanlıklar ve sular mevcuttur, yer yüzü şekilsizdir (1:1-2). Işık yaratılışın ilk unsurudur ve karanlıktan ayrılır (1:3). Gökyüzü sulardan ayrılır (1:6-8). Toprak ortaya çıkar (1:9-10). Topraktan bitkiler yeşerir (1:11-12). Güneş ve ay ortaya çıkar (1:14-15). Hayvanlar yaratılır ve en sonunda topraktan yaratılan ve hayat soluğu ile can bulan ilk insan yaratılır (1:20-27).

Yaratılış anlatılarının tüm eski kavimlerde hemen hemen aynı hatlara sahip olması son derece ilginçtir. Bu hikâyeye, sadece Sümer'de mevcut olsaydı Tevrat'ın belki de Sümer'den basit bir kopya olduğunu söyleyebilirdik. Ama mesaj ve içerik anlamında bunun böyle olmadığını birazdan göreceğiz.

Tevrat'ı diğer kavimlerin kayıtlarından ayrı kılan en temel husus yaptığı teolojik vurgudur. Bu sebeple Yaratılış bölümünün birincil amacı, bilimsel bir analiz sunmaktan ziyade yaratılışı evrene egemen tek bir Tanrı'ya bağlı kılmaktır. Tüm eski kavimlerin hikâyesi çok tanrılı bir düzene dayalı iken, Tevrat anlatısını ayrı kılan unsur tek tanrılı bir yaratılışın altını çizmesidir. Bunun yanı sıra, Tevrat'ın anlatısında deniz, güneş, ay ve diğer doğa güçleri birer ilah olarak tanıtılmaz, her biri olduğu gibi isimlendirilir. Ayrıca, Yaratılış bölümü ve diğer kavimlerin anlatıları arasında kullanılan dil ve üslup hemen hemen birbirine zıttır. Mitlerde tanrılar sarhoş olup ilişkiye girerler, anlatılar son derece fantastik detaylarla doludur. Yaratılış bölümünde ise, kullanılan ton

ve üslup fantastik veya fantezilerle dolu değil, aksine, gerçekçi, hayale kapılmayan, realist bir perspektif sergilenmektedir.

Tevrat'ın Yaratılış anlatısı bir bilim veya astronomik çalışmasından ziyade bir ilahiyat polemiğidir. Dolayısıyla, amacı bilimsel bir analizden ziyade antik Yakın Doğu'da hâkim olan kozmolojik dünya görüşüne ilahi ve tarihi bir açıklama sunmaktır. Yaratılış anlatısının bilimle çeliştiğini söyleyen kişiler maalesef bu ayrımı yapamamaktadır. Mesela kuşkucuların ve ateistlerin Yaratılış anlatısıyla ilgili sıkça başvurduğu bir argüman: "Güneş ve ay 4.günde nasıl yaratılmış olabilir?" sorusudur. 4. gün dizilişi sadece Tevrat'ta değil bütün eski anlatılarda bulunmaktadır ve bu dizilişler bilimsel olmaktan ziyade edebi kalıplardan oluşan sıralamalardır. Tevrat yaratılışı açıklarken yazıldığı dönemdeki hâkim kozmolojik dünya görüşüne tek Tanrılı bir cevap ve savunma getirme niyetindedir. Dolayısıyla burada önceden ifade ettiğimiz gibi konu Kutsal Kitap'ın bilimsel bilgisi değil, yazarın niyeti içerisinde dönemin hâkim kozmolojik dünya görüşüne Tanrısal bir açıklama getirmektir.

İsterseniz lafı daha fazla uzatmadan çevre kültürlerin ve başka antik kavimlerin yaratılış hikâyelerini inceleyelim. Bunların ışığında Yaratılış anlatısında aktarılmak istenen mesajı daha iyi anlayacağımızı ümit ediyorum:

- ❖ **SÜMER:** Zamanın başlangıcında sadece karanlık ve kaos denizi olarak bilinen tanrıça Nammu vardı. Kendisi Anki'yi doğurttu. Anki içinde hem yeryüzü hem de gökyüzünü barındıran bir höyük veya dağ idi. Anki Enlil'i (hava/rüzgârı)

dünyaya getirdi. Enlil Anki'yi iki tanrıya böldü: An (gökyüzü) ve Ki (yeryüzü). Sonrasında Enlil ay tanrısı Nanna'yı yarattı. Nanna ise güneş tarısı Utu'yu yarattı. Enlil ve Ki ilişkiye girer ve böylece Enki oluşur. Enki bitkilerin ve doğanın tanrısıdır. Enki Fırat ve Dicle'yi yaratır. Akabinde balıklar ve ilk hayvanlar oluşmaya başlar. Bu sırada gökyüzünde tanrılar büyük bir şölen yapar. Sarhoş olurlar ve insanları yaratmaya karar verirler. Böylece insanlar kilden yapılmış olur.

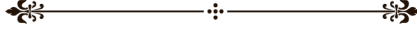
- ❖ **MISIR:** Mısır Mitolojisinde birkaç yaratılış hikâyesi mevcuttur. Bunların arasında en popülerleri Memphis ve Heliopolis yaratılış hikâyeleriydi. Memphis anlatısında dünyayı ve evreni yaratan ilah Ptah idi. Ptah adındaki ilah insanları ve evreni yüreğinin gücü ve konuşmasıyla yaratmıştır. Mısır inancında yürek, düşüncelerin merkezidir. Heliopolis anlatısında ise yaratıcı tanrı Atum'dur. İlk başta bunlar bir çelişki olarak görünse de, Mısırlılar bu hikâyeleri çelişki olarak değil, birbirini tamamlayan unsurlar olarak görmekteydiler. Buna göre hikayeyi şöyle özetleyebiliriz; Başlangıçta Nu olarak bilinen karanlık kaos denizi mevcuttu. Ptah düşünce gücüyle Atum'u yaratır (bir höyük veya kozmik yumurta şeklinde). Sonrasında Atum hapsirir ve böylece Şu (hava) ve Tefnut (nem) ortaya çıkar. Şu ve Tefnut ilk önce karanlığı ışıktan ayırır. Sonrasında ilişkiye girerek Geb (yeryüzü) ve Nut'u (gökyüzü) yaratır. Nut güneşi yaratır. Şu ve Tefnut kaybolur, Amun onları aramaya çıkar ve bulamadığından dolayı ağlamaya başlar. Gözyaşları toprağa temas eder ve böylece insanoğlu yaratılmış olur. Bir başka anlatıya göre

ise Khnum adındaki tanrı çömlekçi çarkında insanı yaratır ve hayat soluğu üflendikten sonra insanoğlu canlanır.

- ❖ **HİNT:** İlk başta ilkel deniz mevcuttur. Bu denizden kozmik bir yumurta çıkar. Yumurta çatlar, enerji boşalır ve böylece Vişnu ortaya çıkar. Vişnu uyuya kalır. Uyandığında altında kocaman bir lotus çiçeği belirir. Lotus çiçeğinin içinden Brahma ortaya çıkar. Vişnu Brahmaya yaratılışı başlatması için emir verir ve sonrasında ortadan kaybolur. Brahma lotus çiçeğini üçe böler. Böylece gökyüzü, yeryüzü ve hava/nem oluşur. Sonrasında Brahma sırasıyla bitkileri ve hayvanları yaratır. Brahma yorgun düşer ve dinlenir. Bu sırada içinden kendisine benzeyen bir varlık çıkar. Bu varlık ilk insan olan Manu'dur.
- ❖ **ÇİN:** Başlangıçta kocaman bir kaos yumurtası mevcuttur. Bu yumurtanın içinde zıtlar, yani ying ve yang karışmış şekildedir. Yumurta çatlar ve içinden Ejderha şeklini almış Pangu çıkar. Pangu zıt kavramları ayırmaya başlar: ışık-karanlık, soğuk-sıcak, kuru-ıslak. Böylece yeryüzü şekil almaya başlar. Pangu dağları, denizleri, ırmakları yaratır. Aradan 18.000 yıl geçer ve Pangu yorgunluktan ölür. Öldüğünde, kafatası gökyüzünü oluşturur, saçlarından bitkiler ortaya çıkar, kemikleri inci olur, gözleri ay ve güneş olur, vs. Pangu'nun ölümüyle birlikte Nuwa adında bir tanrıça doğar. Nuwa kendisini yalnız hisseder, konuşmak ve fikirlerini paylaşmak için bazı varlıkları yaratmaya karar verir. Nuwa sarı nehrin kıyısında bulunan çamura şekil verir ve onlara hayat soluğu üfler. Böylece insanlar ortaya çıkmış olur.

Görüldüğü gibi Tevrat'taki Yaratılış anlatısının Sümer medeniyetinden kopya edildiğini iddia etmek son derece amatörce kurgulanmış bir iddia olmakla beraber, Yaratılış 1. bölümünün amacını kaçırmaktadır. Bu bölümün amacı tek tanrılı bir yaratılış düzeninin altını çizmektir. Buna göre, tüm eski kavimlerde bulunan yaratılış hikâyelerinin ortak unsurları yansıtılır fakat çok tanrılı bir açıklama sunmaktan ziyade tek tanrılı bir açıklama sunulur. Bunu yaparken de sürrealist ve fantastik bir üslup kullanmaktan ziyade - özellikle dönemin edebiyatını göz önünde bulundurduğumuzda- son derece gerçekçi, hayale kapılmayan, dünyevi bir ton ve üslup kullanmaktadır. Tarihsel bağlamı göz önünde bulundurursak Yaratılış 1 bölümündeki aktarılan mesaj basittir: "Siz (çok tanrılılar) dünyanın birçok ilahın fantastik eylemleriyle ortaya çıktığını söylüyorsunuz, fakat işin aslı tek bir Tanrı'nın dünyayı ve doğa güçlerini yaratmış olmasıdır." Birazdan göreceğimiz gibi tek tanrılı başlangıç mesajı tarihle çelişmektense, tarihle uyumlu bir mesajdır.

EBLA YARATILIŞ TABLETİ VE TEK TANRILI BAŞLANGIÇ

Günümüzde Tanrı kavramını ve Kutsal Kitap'ı çürütme isteyen kişiler, tek Tanrı kavramının daha eskie dayanan çok tanrılı kültürlerden esinlendiğini savunurlar. Peki, acaba haklılar mı? Sonuçta arkeolojik bulgular hep en eski kültürlerin çok tanrılı olduklarını göstermiyorlar mı? Bunu tersini söyleyebilecek deliller var mıdır? Yoksa hepimiz kandırılmış mıyız?

İlginç bir şekilde, çok tanrılı dinlerde bile gökyüzünde yaşayan, dünyayı yaratan, büyük bir bilgi ve güç sahibi olan, insanların hesap vereceği temel bir gök tanrı figürü mevcuttur. Bu kültürlerde bir gök tanrısı dışında başka ilahların olduğu doğrudur. Fakat bu ilahların egemenlik sürmek, yargılamak gibi kapsamlı kavramlar için değil, daha belirgin ihtiyaçlardan dolayı var olduklarını gözlemleriz (örneğin: hastalık, gebe kalma, vs). Yani, çok tanrılık düzeyinde bile tek bir yaratıcı, egemen ve tedarikçi figürünü görmek mümkündür. Örneğin Mezopotamya mitolojisinde gök tanrısı ve ilahların babası "An"dır.

Özellikle Sümerlerin çok tanrılığını değerlendirecek olursak; son yüzyılda yapılan arkeolojik kazılara göre M.Ö. 2.binyılda Babilli-

ler tarafından yok edilmeden önceki dönemde açığa çıkarılan çivi yazısı tabletlerinde yaklaşık 5000 tanrı gözükmektedir. Fakat zaman tüneline geriye doğru gitmeye başladığımızda ilginç bir fenomenle karşılaşırız. M.Ö. 3.binyıla yaklaştığımızda tabletler 750 tanrıdan bahseder. M.Ö. 3.binyılın ortalarına geldiğimizde bu döneme ait, keşfedilen 300'e yakın tablette sadece 5 tanrıdan bahseder. M.Ö. 4.binyıla yaklaştığımızda ise Uruk tarihi kentinde İskoç Arkeolog ve Oxford Üniversitesi profesörü Langdon tarafından keşfedilen, yaklaşık 575 tablet ise sadece 2 tanrıdan bahsetmekte: Gök tanrısı "An" ve ana tanrıça "İnanna". Bu bulgular üzerinden, başta Langdon olmak üzere, bazı arkeologlar aslında bu kültürlerin tek Tanrılıkla başlayıp, zamanla bu tek Tanrının sıfatlarını ve özelliklerini ilâhlaştırmasıyla çok tanrılı bir sistemin oluştuğunu söylemektedir.

Buna net bir örnek olarak Andrews Üniversitesi Profesörü Henry Frankfort'un Tell Asmar kazı raporundaki şu sözlerini gösterebiliriz: "Örneğin, genellikle çeşitli tanrılar ile bağlı silindir mühürler üzerindeki temsiller, tek bir tanrının merkezi figür olduğu tapınak ibadetiyle uyumlu bir tabloya yerleştirilebileceğini keşfederiz. Böylece, erken dönemde bu ilahın çeşitli yönleri Sümer-Akkad panteonunda ayrı tanrılar olarak kabul edilmediğini diyebiliriz."

Bu verilere ek olarak Ebla'daki Yaratılış tabletinden bahsetmek isterim. Ebla tabletleri Kuzey Suriye bölgesinde 1964-1968 seneleri arasında Roma Üniversitesi'nden iki profesör tarafından keşfedilmiştir: Dr. Paolo Matthiae ve Dr. Giovanni Petinato. Kazılar sırasında Ebla krallarından Ibbit-Lim'in bir heykeli ve

17,000 çivi yazıtı tableti keşfedilmiştir. Ebla, kral Naram-Sin tarafından M.Ö. 2250 senesinde yıkıldığından dolayı tabletlerin tarihi en az M.Ö. 2300'lere dayandığı düşünülmektedir.

Bu tabletlerden bir tanesi yaratılış hakkında bir ilahi içermektedir. Bu yazıt en eski Sümer yaratılış hikâyesini içeren Eridu-Genesis tabletinden 700 sene daha eskidir! Daha eski, daha doğru kuramından yola çıkacak olursak, bu tabletin bize sunduğu açıklamayı görmezden gelemeyiz. Dikkatimizi çeken unsur ilahinin tek tanrılı bir başlangıç olgusunu desteklemesi; üstelik de yaratılış düzeninin Tevrat'ın Yaratılış 1.bölümündeki sıralamayı izlemesidir. Bu keşfin önemi, yaratılış konusunda Kutsal Kitap haricindeki en eski kayıtlardan bir tanesi olmasıdır. Tabletteki kurtarılmış olan yazıt şöyledir:

“Göğün ve yerin Tanrısı; yeryüzü yoktu; sen yarattın, gün ışığı yoktu; sen yarattın, sabah ışığını henüz var etmemişken...”

İlahi, Ebla'daki ilahiyat anlayışını açıkça belirtmektedir: “Göğün ve yerin Tanrısı” yani evrenin Tanrısına bir inanış söz konusudur. Şunu belirtmek lazım ki, Ebla halkı çok tanrılı bir inanç sistemine sahiptir. Fakat bu tanrılardan hangisi “Göğün ve yerin Tanrısı” olabilir? Dagan, Rasap veya Sipis gibi tanrılar olamayacağına göre; ilahi, bu tanrılardan önce var olmuş tek tanrılı bir dünya görüşünü ve inanç sistemini yansıttığını söyleyebiliriz.

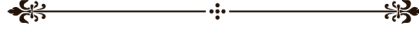
Hatırlayacak olursanız, benzer bir gelişimi Mısır yaratılış öyküsünde de görmüştük. Çok tanrılı bu inanç sisteminde bile yaratılışın tek bir Tanrıyla başladığını okumuştuk. Mısır Memphis

yaratılış yazıtlarında Ptah adındaki ilahın evreni ve insanları nasıl düşünceleri ve konuşmasıyla yarattığına değinmiştik. Bu anlatı da Tevrat'taki Tanrı'nın konuşmasıyla veya kelamıyla yoktan var ediliş bahsine çok benzemektedir.

Neticesinde, burada vurgulamak istediğim şey, delillere bakarak insanoğlunun başlangıçta tek tanrılı bir anlayışa sahip olduğu görüşünün tarihle uyumlu, savunabilir bir görüş olduğudur.

DÜNYA KAÇ YAŞINDA?

17

• yüzyılda İrlandalı bir episkopos olan James Ussher, Kutsal Kitap'ta verilen soy ağaçlarını ve yıllarını hesaplayıp dünyanın M.Ö. 4004 senesinde yaratıldığını iddia etmişti. 18.yüzyılda bu görüş o kadar popüler olmuştu ki, dönemin en yaygın Kutsal Kitap çevirisi olan İngilizce King James çevirisi bu kronolojiyi benimsemişti. 19.yüzyıldan itibaren ise yapılan bilimsel ve arkeolojik çalışmalar ilk insanların bundan çok daha eskiye gittiğini gözler önüne sermektedir. Eriha, Göbeklitepe ve Çatalhöyük gibi dünyanın en eski keşfedilmiş yerleşim alanlarının yaklaşık 10.000 – 11.000 senelik bir tarihi vardır. İlk yerleşim alanlarının bu tarihleri şüphesiz insanlığın Ussher'in hesapladığı M.Ö. 4004 senesinden daha eski olduğunu göstermektedir.

Ussher'in hesaplarındaki temel hatalarından bir tanesi, tarihlerini hesaplamak için tarihsel olarak teyit edilebilir sabit referansın yokluğuydu. Ussher bir varsayımdan yola çıkıp yaratılışın 6 gününün aynı zamanda dünya tarihinin 6000 yıllık olacağı varsayımıyla çalışmasına başlamıştı. Buna göre dünyanın 2000 yılında yok olması gerekirdi, ama malum halâ ortalıktayız. Günümüzde daha şanslıyız ve tarihsel açıdan birkaç tane sabit referansımız mevcuttur. Bunların en önemlisi Süleyman'ın krallığının 4.yılı olan M.Ö. 967 senesidir (1.Krallar 6:1). Bu tarihten

başlamak üzere geriye doğru nesil kayıtlarını ve soy ağaçlarını hesapladığımızda en az bir 1000 yıl daha fazladan ortaya çıkmaktadır. Usher'ın temel hatalarından bir diğeri ise, Kutsal Kitap'taki İbranice "baba" sözcüğünü İngilizce'deki "baba" kavramıyla karıştırmasıdır. İbranice'deki "baba" kelimesi Türkçe'deki "ata" kavramına benzer. Yani birkaç nesli kapsayabilir. Nitekim İbranicede büyük baba veya büyük büyük baba için de aynı kelime kullanılmaktaydı. Bu verileri topladığımızda yaratılışın Usher'ın zannettiğinin aksine 6000 sene değil, en az 10.000 sene önce olduğu aşikârdır. Bu noktaya kadar tüm Hristiyan ilahiyatçıları hemen hemen aynı fikri paylaşmaktadır. Fakat bu noktadan itibaren iki farklı yorum ekolü söz konusudur. Bunlardan birincisi, genç dünyacı görüş; diğeri ise yaşlı dünyacı görüştür.

Genç dünyacı görüş, dünyanın en fazla 10 ila 20.000 yıllık olduğunu savunur. Kutsal Kitap'taki yaratılış esnasında kullanılan gün kelimesini (İbr. יוֹם, "yom") 24 saatlik bir gün olarak yorumlar. Adem'in ve Havva'nın yetişkin olarak yaratıldığını göstererek dünyanın belirli bir yaş ve olgunlukta yaratıldığını savunur. Buna göre fosil veya jeolojik yaşların bilimsel deneylerde yaşlı çıkmasının nedeni Tanrı'nın evreni "yaşlı bir görünümde" yaratmış olmasından kaynaklanmaktadır.

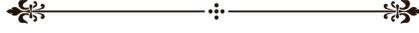
Yaşlı dünyacı görüş ise, modern bilimin öne sürdüğü evrimci yaş tahminlerine katılır ve dünyanın aslında yaşlı olduğunu ifade eder. Yaratılış'ta kullanılan gün kelimesini 24 saatten ziyade bir "çağ" olarak yorumlar. Bu görüşü savunmak için Eski Ahit'te "gün" kelimesinin zaman zaman mecazi anlamda kullanıldığı

ayetleri gösterir. Buna ilaveten “Boşluk Teorisi” adındaki argüman kullanılır. Bu teoriye göre, Yaratılış 1:1’den öncesi uzun bir zaman dilimini içeren bir boşluk olmuş olabilir. Aynıısı Yaratılış 1:1 ve 1:2 ayetleri için de geçerlidir. Adem ve Havva konusunda ise bu görüşe sahip olan kişiler genellikle Adem ve Havvayı ilk “Homo Divinus”, başka bir deyişle ilk ruh algısına sahip Homo sapiens türünün örneği olarak görmektedirler.

Sonuç olarak Kutsal Kitap bu konuda insanı bir bilimsel görüşe bağlı kılmaz. Her iki ekol Kutsal Kitap metninden yorumlarını savunur ve tartışır. Fakat, her iki tarafın hemfikir olduğu tartışılmaz nokta, ister binlerce senede ister milyonlarca senede olsun, evrenin Tanrısız bir süreçle değil; Tanrı’nın emri ve yönlendirişiyile başlamış ve yaratılmış olmasıdır.

ADEM, HAVVA ve BAHÇE: MİT Mİ? TARİH Mİ?

Günümüzün kuşkucu dünyasında Âdem ve Havva hikâyesinin tarihselliği tartışma konusudur. Gerçekten de hepimizi dünyaya getiren ortak bir ata veya ana olmuş mudur? Her ne kadar Âdem ve Havva'nın var oluşu veya hiç var olmamaları %100 mutlak bir şekilde ispatlanamasa da, birçok kaynaktan yola çıkarak, insanlığın ortak bir başlangıca sahip olduğunu ve bu başlangıcın temelinde bir ata veya ana figürüne işaret ettiğini gösteren deliller bulmak mümkündür. Bu delillerin ortaya çıkarttığı tablo, aslında Âdem ve Havva hikâyesinin basit bir mit veya efsaneden çok tarihsel bir altyapıya sahip olduğu gerçeğidir. Bu görüşü makul kılan maddeleri üç ayrı kategoride sıralayabiliriz: (1) bilimsel, (2) dilbilimsel ve (3) tarihsel çağrışımlar.

(1) Mitokondriyal Havva ve Y-Kromozom Âdem'i:

Mitokondriyal DNA anneden çocuğa babanın genleriyle karışmadan aktarılır ve sadece doğal mutasyonlarla değişime uğrar. Tüm dünyadan toplanan örnekler incelendiğinde hepsinin mitokondriyal DNA'sında aynı mutasyon tespit edilmiştir. Mutasyonun ilk olarak ortaya çıktığı bu "en yakın ortak ana"ya "Mitokondriyal Havva" denilir. Yani günümüzde yaşayan bütün in-

sanların tek ortak bir anneden çıktığı bilimsel açıdan ispatlanmıştır. İlk incelemelerde bu mutasyonların 150-200 bin yıl önce başladığı saptandı. Son yıllarda yapılan bir bağımsız rapor ise tarihleri 99 - 148 bin yıl öncesi olarak vermiştir (Poznik). Y-kromozom Âdem'i ise bugün yaşayan tüm insanların baba soyundan en yakın ortak atasıdır. Bugün yaşayan tüm erkekler Y kromozomlarını bu adamdan miras aldıkları için kendisine bilim dünyasında Âdem ismi verilmiştir. Y-Kromozom Âdemine verilen tarih ilk başta 270-340 bin sene olmasına rağmen, 2013'te yayınlanan 2 ayrı rapor bu tarihi 180-200 bin senelerine indirmiştir (Cann). Üçüncü bağımsız bir rapor ise bu tarihi 120-156 bin yıl öncesine tarihlendirmektedir. Bu son rapor Mitokondriyal Havva'yı 99 - 148 bin yılları arası tarihlendiren aynı rapordur. Bu raporların sunduğu verilerin ışığında Mitokondriyal Havva ve Y-Kromozom Âdem'in aynı dönemde yaşamış olmaları mümkündür. İşi daha da ilginç kılan bir detay, Berkley Üniversitesindeki bir çalışma DNA mutasyonlarının sanılanın aksine 25 kat daha hızlı bir biçimde gerçekleşebileceğini tespit etmiştir (Gibbons). Bu deney sonuçları halen çok tartışılmaktadır. Bu yeni hesaplara göre Mitokondriyal Havva ve Y-Kromozom Âdemi yaklaşık 10.000 senelik bile olabiliyor! Yani ister yaşlı veya genç bir dünyaya inanalım, her iki tarafın argümanlarını destekleyebilen bilimsel veriler ve yorumları mevcuttur. Ama bu verilerden çıkartabileceğimiz en önemli sonuç bilimin bile Âdem ve Havva'nın tarihselliğini makul kılmasıdır.

(2) Dilbilimi ve *Monogenesis*: *Monogenesis* tüm dillerin tek ve aynı ortak kaynaktan geldiğini savunan bir görüştür. Dilbilimi ve dillerin değişmesi temel kurallara dayandığı için, mevcut diller-

den eskiden kullanılan bir dili oluşturmak mümkündür. Mesela Germanik, Latin, vb. dilleri karşılaştırmalı analiz ettiğimizde bir zamanlar varolmuş Proto-Hint Avrupa diline ulaşmak mümkündür. Bu süreci insanlığın ilk ortak kullandığı kelimelere veya dile kadar geri götürmek teorik olarak mümkündür. *Monogenesis'in* gerçekliliği ilk kez bilimsel olarak Alfredo Trombetti tarafından otraya atıldı. Fakat o dönem içerisinde *Polygenesis*, yani zıt görüş popüler olduğundan pek fazla dikkate alınmadı. Ancak, özellikle 20. yüzyılın sonlarında Morris Swadesh ve Joseph Greenberg'in çalışmaları *Monogenesis'i* akademik açıdan çok destek gören görüş haline getirmiştir. 1922'de Trombetti insanlığın bu ortak dilini 100 - 200 bin yıl önce konuşulduğu sonucuna varmıştı. Bu tahmin oldukça ilginçtir çünkü yukarıda belirttiğimiz Mitokondriyal Havva ve Y-Kromozom Âdem'in tarihleriyle örtüşmektedir.

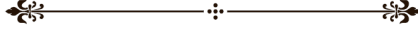
(3) Tarihsel Çağrışımlar: Yaratılış anlatısında geçen bahçe çok ilginç bir biçimde fiziki ve tarihi bir altyapıya sahiptir. İslam literatürünün aksine Tevrat, Aden bahçesini Mezopotamya'da yerleştirmektedir. Yaratılışın 2. bölümüne göre bu bahçeden geçen 4 nehir vardı: Fırat, Dicle, Pışon ve Gihon. Fırat ve Dicle günümüzde hala tanınan akarsular olmalarına rağmen diğer iki nehir günümüze ulaşamamıştır. Buna rağmen bu kaybolan iki nehrin varlığından Sümer tabletleri sayesinde haberdarız. Mezopotamya kayıtlarında bunlar Pisanu ve Guhana olarak geçmektedirler. Etimolojik anlamda bu isimler Kutsal Kitapta kullanılan Pışon ve Gihon isimleriyle aynıdır. Bu kayıtlar, söz konusu bahçenin bir zamanlar Aden körfezi civarlarında bulunduğu izlemine vermektedir.

Son olarak, Eski ve Yeni Ahit baştan sona tutarlı bir anlatı sunar. Bu tutarlı anlatı içerisinde insan ruhunun günahlı doğasından, evliliğin kökeniyle ilgili tüm teolojik argümanlar Âdem ve Havva'nın tarihselliğini varsayar. Malaki, Hezekiel gibi peygamberler ve hatta İsa Mesih ve Pavlus tarafından sunulan dini ve ahlaki argümanlar Âdem ve Havva'nın tarihselliğine dayanmaktadır.

Görüldüğü gibi Âdem ve Havva hikâyesinin bir efsaneden çok tarihsel bir altyapıya sahip olabileceğini işaret eden sayısızca kaynak mevcuttur. Önceden belirtildiği gibi her ne kadar Âdem ve Havva'nın var oluşu veya hiç var olmamaları bilimsel açıdan %100 mutlak bir şekilde ispatlanamasa da, Tevrat'ın tarihsel bir olayı yansıtmadığına dair şüphe etmek için bir sebep yoktur.

MEZOPOTAMYA TUFAN DESTANLARI IŞIĞINDA NUH'UN TUFANI

Konu Sümer dönemindeki Tufan destanları oldu mu belki de akla gelen ilk destan Gilgamiş destanıdır. Gilgamiş destanının M.Ö. 2000'li yıllarda yazıldığına inanılır. Fakat günümüze ulaşmış en eski tabletleri M.Ö. 700'lere aittir. Gilgamiş destanı Sümer kralı Gilgamiş'in ebedi hayat arayışını konu eder.

Gilgamiş tanrılardan ebedi hayat armağanını almış olan Utnapiştim'i aramaya koyulur ve yolculuğunda birçok macera tecrübe eder. 12 tableten oluşan bu destanın en önemli tableti tufan bahsinde geçtiği 11. tablettir. Gilgamiş Utnapiştim'i bulduğunda ona ebedi hayatı nasıl elde ettiğini sorar. Utnapiştim eski dönemlerde büyük bir tufanın yaşandığını ve bu tufanın gelişinden onu haberdar eden tanrı Ea'nın kendisinden bir gemi inşa etmesini istediğini söyler. Gemiye Utnapiştim'in ailesi, zanaatkârlar ve kır hayvanları biner. Ardından korkunç bir tufan gelir. Tanrılar gönderdikleri bu tufandan dolayı dehşete düşer. İştar ağlamaya başlar, diğer ilahlar gözyaşlarıyla kendisine eşlik eder. Tufan 6 gün ve 7 gece sürer. Gemi bir dağda karaya vurur ve Utnapiştim kuru toprak bulmak amacıyla bir güvercin, bir

kırlangıç ve bir kuzgun salı verir. Kuzgun dönmeyince Utnapiştim ve ailesi gemiden iner. Ardından Utnapiştim tanrılara bir kurban sunar. Enlil Utnapiştim ve eşini kutsar ve ebedi hayatı bağışlar.

Gilgamiş destanından belki daha eski olan bir destan Atra-Hasis destanıdır. Atra-Hasis destanı Akkad dönemine ait (M.Ö. 1650) 3 tablette yer almaktadır. Bu tabletler mevcut en eski Gilgamiş hikâyesini içeren tablettten yaklaşık 1000 sene daha eskidir! Birinci tablet dünyanın yaratılışını konu alırken, üçüncü tablet tufan anlatısını içerir. Bu anlatıya göre tanrı Enki Atra-Hasis'i gelecek olan bir tufan hakkında uyarır ve bir gemi inşaa etmesini emreder. Teknenin bir çatısı, üst ve alt güverteleri vardır ve zift ile yalıtılır. Atra-Hasis gemiye ailesi ve hayvanlar ile biner. Tufan başlar ve tanrılar dehşete düşer. 7 gün ve 7 geceden sonra tufan sona erer ve Atra-Hasis tanrılara bir kurban sunar. Enlil ilk başta kızar çünkü tufandan sağ kalan insanlar olmuştur. Enlil tanrı Enki'ye kendisini kandırdığı için hesap sorar. En sonunda Enki ve Enlil insan nüfusunu kontrol altına almak için başka yöntemlere başvuracaklarını açıklarlar.

Konu Nuh'un tufanı olunca, seküler ve kuşkucu tarih bilimcilerin görüşleri bu iki destanın ışığında belli: Kesinlikle Gilgamiş ve Atra-Hasis destanlarının bir kopyasıdır! Ama gerçekten de öyle midir? Eski Mezopotamya destanlarının Nuh anlatısıyla bazı benzerlikler paylaştığı doğrudur, ama genellikle anlatılardaki farklar göz ardı edilmektedir. Bu destanlarda ve Nuh tufanı arasında benzerlikler ve farklar şu şekilde özetlenebilir:

BENZERLİKLER:

- ❖ İlahi bir kararla cezalandırıcı bir tufan gönderilir;
- ❖ Seçilmiş bir adamdan, kendisi, ailesi ve hayvanları kurtarması için bir gemi inşa etmesi istenir.
- ❖ Büyük bir tufan insanlığın geri kalanını yok eder;
- ❖ Gemi bir dağda karaya vurur;
- ❖ Yaşanabilir toprak bulmak amacıyla kuşlar gönderilir;
- ❖ Kahraman bir ilaha kurban sunar;
- ❖ İnsanoğlu yeryüzünde tekrar çoğalmaya başlar.

FARKLILIKLAR:

- ❖ Mezopotamya tanrıları insanların çıkarttığı sese karşılık tufanı yollar. Tevrat'ta ise Tanrı insanoğlunun yolsuzluğuna ve kötülüğüne karşılık tufanı yollar.
- ❖ Mezopotamya tanrıları tufan tasarısını insanlardan gizlemek için büyük bir çaba içerisinde. Tevrat'ın Tanrısında böyle bir dert yoktur.
- ❖ Mezopotamya destanlarında kahramanın kurtarışı bir tanrının hilesiyle başılır. Tevrat'ta ise Tanrı baştan yargının geleceğini ve bu yargıdan sadece sadık olan Nuh ve ailesinin kurtarılacağını açıklar.
- ❖ Gilgamiş destanındaki gemi küp şeklindedir ve dengeli bir şekilde yüzmeye pek açık değildir. Tevrat'ta bahsi geçen geminin ebatları günümüzün gemilerine benzer yüzmeye elverişlidir.
- ❖ Mezopotamya ve Tevrat anlatılarında tufanın sürdüğü gün sayısı farklıdır. Hem Gilgamiş ve Arta-Hasis destan-

larında tufan 6 veya 7 gün ve 7 gece sürerken, Tevrat anlatısında tufan 40 gün sürer, akabinde sular azalmaya başlamadan 150 gün geçer ve en sonunda yeryüzü 1 sene ve 10 gün sonra kurur. (Yaratılış 7:11; 8:14).

- ❖ Mezopotamya anlatılarında geminin içinde gemiyi kullanan kişi, zanaatkâr vs. bulunur. Tevrat'ın anlatısında geminin içinde sadece Nuh ve yakın ailesi bulunmakta.
- ❖ Kuşların gönderilmesiyle ilgili detaylar Gılgamış destanı ve Tevrat'ta farklıdır. Arta-Hasis metninde kuşlar hakkında bir bahis yoktur.
- ❖ Mezopotamya destanındaki kahraman kendi inisiyatifleriyle gemiden ayrılır ve ilahların kabulünü kazanmak için bir kurban sunusu sunar. Tevrat anlatısında ise Nuh Tanrı onu çağırana kadar gemide kalır; sunduğu kurban sunusu ise bir şükran sunusudur.
- ❖ Atra-Hasis anlatısında yeryüzünün toparlanması ve insanların çoğalması ilahi müdahalelerle gerçekleşir; Tevrat'ta ise doğal bir şekilde sağ kalanların aracılığıyla.

Birmingham Üniversitesi'nin eski profesörü Lambert ve Liverpool Üniversitesi Antik diller profesörü Alan Millard'a göre Tevrat metnindeki tufan anlatısının Mezopotamya destanlarına bağlı olduğunu ispatlamak çok zordur. Anlatıların

Atra-Hasis Destanı

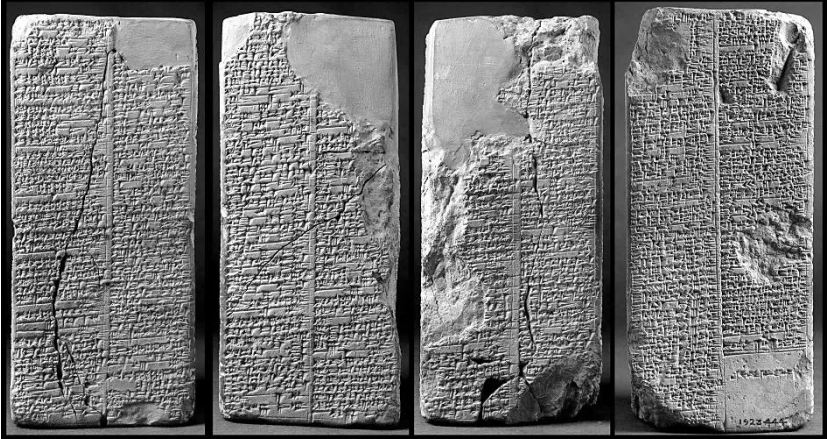
arasındaki farklar göz önünde bulundurulursa bağıllık iddiası zayıf kalmaktadır. Liverpool Üniversitesi Antik Yakın Çağ profesörü Kenneth Kitchen'a göre Tevrat ve Mezopotamya tabletlerindeki anlatılar Mezopotamya tarihinde yaşanmış belirli bir olayın paralel gelenekleri olarak görünmektedir.

Tufan anlatısının sadece bir kavimden diğerine geçen mitolojik bir anlatının olduğunu söylemek konuyu oldukça basitleştirmek olur. Çünkü tufan hikâyesi oldukça evrensel bir hikâyedir ve dünya çapında 200'ü aşkın kültürde varyasyonları bulunmaktadır. Basit bir mitin tek bir kavimden bu şekilde yayılması ve hatırlanması imkânsız denecek kadar az bir olasılığa sahiptir. Bunun yerine Kitchen'ın savunduğu gibi, tufanın paralel anlatıları antik dünya kavimlerinin tarihine ortak olan bir tarihi olayı işaret ettiğini söyleyebiliriz. Anlatılardaki farklar benzer bir olayın farklı kavimlerin dünya görüşü çerçevesinde yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda Tevrat'ın da İbrani ve tek Tanrılı bir dünya görüşü ve ilahiyatı çerçevesinde aynı felaket ve tarihi olaydan bahsettiğini söyleyebiliriz. Tufanın basit bir mitem ziyade, birçok kavimde ortak paylaşılan bir travmatik hatıra ve tarihi bir olayın izlerini taşıdığını söylemek mümkündür. Sonuç olarak, Tevrat'taki anlatı Sümer'den kalma basit mitolojik bir kopya gibi değil, aynı tarihi olayın bir paralel anlatısı gibi gözükmektedir.

UZUN ÖMÜRLER VE KRAL LİSTELERİ

Nuh'un tufanı ve özellikle tufan öncesi Kutsal Kitap'ta bahsi geçen insanların yaşadığı uzun ömürler hep bir merak ve tartışma konusu olmuştur. Birçok kişi mutlaka “Acaba bu hikâyeler gerçekleri mi yansıtıyor yoksa bu rakamlar ve tufanın kendisi sembolik midir?” diye muhakkak sormuştur. 1922 yılında, Irak'ta, Britanyalı Herbert Weld-Blundell tarafından dört tarafı çivi yazısından oluşan 20 santim uzunluğunda ve 9 santim genişliğinde bir prizma keşfedildi.

Weld-Blundell Prizmasının 4 Yüzü

Yazıt, M.Ö. 1800'e aittir ve M.Ö. 3200-1800 seneleri arasında yaşamış olan Sümer krallarının bugüne kadar keşfedilmiş en kapsamlı listesini oluşturur. Liste "Büyük Tufan" öncesinde yaşamış olan kralların isimlerini verir. Prizma tufan hakkında da bahseder:

"Tufan yeryüzünü kasıp kavurdu ve sonrasında krallık [ikinci kez] gökten indi. Böylece Kiş, krallığın koltuğu oldu..."

Bu prizmayı Gılgamış destanından ayıran özellik, yazının edebi açıdan efsanevi bir şiir değil; daha çok tarihi bir kayıt olarak yazılmış olmasıdır. Yazıtta bulunan ilginç bir detay tufan öncesi kralların tufan sonrasındaki krallara göre çok daha uzun bir ömre sahip olmalarıdır; fakat bu sayılar Kutsal Kitap'a göre şişirilmiştir. Listedeki ilk 8 kral 43.000-18,600 sene arasında değişen dönemlerde egemenlik sürmüştür. Tufan sonrası ise ilk kral Juşu 1,200 sene krallık sürdürürken, en uzun egemenlik 1.500 senelik olarak göze çarpmaktadır. Senelerin giderek azaldığını gösteren kayıtlar M.Ö. 2600 senelerinde hüküm sürmüş olan kral Gılgamış'ın egemenlik dönemini 126 sene olarak vermektedir. Tufan sonrası sayısal düşüş Yaratılış bölümündeki anlatıyla paralellik sergilemektedir.

Colorado devlet üniversitesinde doktorasını tamamlamış olan Raul Lopez'in bu prizmadaki sayılarla ilgili dikkate değer bir tezi vardır. Bu liste Eski Babil İmparatorluğu döneminde Sümer kayıtlarına bakılarak kopyalanmıştır. Sümerler ve Babilliler 60'lık bir sayı sistemi kullanmaktaydı. Fakat bu sistemi ifade eden çivi yazıtları sembolleri zamanla değişime uğramış. Dolayısıyla aş-

ğıdaki tablodan anlaşılacağı gibi Babilli bir çevirmen Sümer çivi yazıtlarındaki 60 değerini ifade eden bir sembolü gayet tabi sembolün konumuna göre 60^2 (3600)algılaması söz konusu olabilirdi.

					
60^0	10	60^1	10×60	60^2	10×60^2
1	10	60	600	3,600	36,000

Sümer Çivi Yazıtı

					
60^0	10	60^1	10×60	60^2	10×60^2
1	10	60	600	3,600	36,000

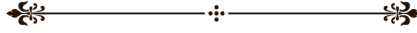
Babil Çivi Yazıtı

Buna göre ilk 8 kralın toplam hükümdarlık süresi olan 241,200 sene yaklaşık 7000 sene olabilir. Aynı şekilde Âdem ve Nuh arası bulunan 8 atanın toplam seneleri olan 6695, kullanılan bu sembollere göre çok rahatlıkla bir Babil kâtibi tarafından 237,600 sene olarak yorumlanabilirdi.

Özetleyecek olursak, prizma 2 nedenden dolayı önemlidir: (1) Efsanevi bir anlatının dışında yıkıcı bir tufanın kaydı geçmesi ve (2) Tufan öncesi ve sonrası insan ömrünün Tevrat'a benzeyen bir şekilde paralellik göstermesi.

BABİL KULESİ VE MEZOPOTAMYA PARALEL ANLATILARI

Babil kulesi ve dillerin karışması Kutsal Kitap'ta bahsi geçen en meşhur hadiselerden biridir. Sayısız tasvire konu olan bu anlatıda insanoğlu kibrinden dolayı Tanrı'ya meydan okur ve yeryüzüne dağılmak yerine “göklere erişecek bir kule dikmek” arzusuyla bir araya gelir. Tanrı başkaldırıya insanların dilini karıştırarak ve onları yeryüzünün dört bucağına dağıtarak cevap verir.

Sümer ve Asur dönemlerine ait 2 tablet Babil kulesi anlatısına benzer ayrıntılar sunmaktadırlar. Bunlardan birincisi Sümer dönemine aittir. Kral Enemkarın Uruk ve Aratta kralları arasındaki çatışmaları anlatan bu tabletin bir bölümünde Nudimud'un büyüünden alıntı yapılır. Büyüdeki ifadeler oldukça ilginçtir çünkü Babil kulesi anlatısıyla benzerlikler sergilemektedir. Enemkar ve Aratta Efendisi tabletindeki yazı şöyledir:

“Şubur ve Hamazi diyarları,...Sümer... Uri...Martu diyarı, tüm evren Enlil'e bir dille övdü (...) Hikmet tanrısı, toprağı anlayan, tanrıların lideri, emirleri güvenilir olan, bereket tanrısı Enki, Eridu efendisine bilgelik bağışladı, ağızlarındaki konuşmayı değıştirdi, tek olan insan diline çekişme getirdi.”

Babil kulesi anlatısına paralel ikinci bir bahis Asur döneminden kalmadır ve Kutsal Kitap'taki anlatıya daha fazla benzemektedir. Bu tablet Gilgamesh destanını keşfeden ve İngilizceye çeviren George Smith'in "Chaldean Account of Genesis" kitabında yer almaktadır. Smith kısmen çevirebildiği bu tabletle ilgili: "Bu parçada bulunan ifadelerden, kuleyi inşaat eden insanların günahını açıklayan bir başka tabletin varlığı aşikârdır. Korunabilmiş parça 4 - 6 sütuna sahip bir tablettir. Bunların dördünde yazı mevcuttur. En önemli parçası birinci sütunun başlangıcıdır."

Bahsedilen bu yazının çevirisi şu şekildedir:

1. . . . onlara? baba . . . .
2. . . . kendisi, yüreği kötüydü,
3. . . . tanrıların babasına karşı kötüydü,
4. . . . kendisi, yüreği kötüydü,
5. . . . Babil boyun eğdirildi,
6. [Küçük] ve büyük, onların konuşmasını karıştırdı.
7. . . . Babil boyun eğdirildi,
8. [Küçük] ve büyük, onların konuşmasını karıştırdı.
9. Kudretli yapılarını gün boyu kurdular;
10. Kudretli yapıları geceleyin
11. tamamen yok edildi.
12. Öfkesinde bu sözleri dile getirdi,
13. Onları dağıtmak için kararlı davrandı
14. O buyruk verdi: öğütleri tuhafıştı.
15. . . . izledikleri yolu bozdu

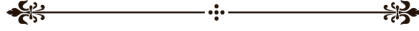
16. . . . kutsal yeri sabitleştirdi.

Bu anlatıyı daha da ilginç kılan detay, Asur dilinde “karıştırmak” anlamına gelen “uballu” kelimesinin ve İbranicede aynı kelimeyi ifade eden “balal”ın ortak köklere sahip olmalarıdır. Sonuç olarak Kutsal Kitap, Sümer ve Asur kayıtlarında bulunan bu 3 anlatı ilginç benzerlikler sergilemektedir.

Bu üç kaynak bir etkileşimden ziyade, ortak unsurların bir yapı veya medeniyetin tuhaf bir şekilde dillerin karışmasıyla yıkılışı olan paralel anlatılar görünümü sergilemekte. Bu bağlamda Tevrat’ın burada yine tarihi bir hadisenin paralel bir anlatısını aktardığı görölmektedir.

İBRAHİM ANLATISININ TARİHSELLİĞİ VE KUŞKUCU BİLİM ADAMLARININ SINIFTA KALMASI

İbrahim peygamber tek tanrılı dinlerin atası olarak kabul edilmektedir. Kutsal Kitap derki putperest bir ortamda yetişmiş olan İbrahim “RAB’be iman etti, RAB bunu ona doğruluk saydı.” (Yaratılış 15:6)

İbrahim’in hayatı ve tarihselliği özellikle kuşkucu tarihçiler tarafından reddedilmektedir. Şöyle ki İbrahim anlatısı bu çevreler tarafından zamanla birikmiş olan geleneklerin ve mitlerin bir sonucu olarak kabul görür. Ne var ki, Orta Doğu’da yapılan birçok keşif Tevrat metninin İbrahim’in yaşadığı dönemi doğru bir şekilde yansıttığını göstermektedir.

Daha önceden bahsettiğimiz, M.Ö. 2300’lere dayanan Ebla tabletleri Lut’un yerleştiği Ölüdeniz ovasındaki bazı şehirlerin isimlerini içermektedir. Tabletlerdeki anlatılara göre bu bölgeler oldukça zenginmiş ve insanları refah içinde yaşarlarmış. Bu Yaratılış 14. bölümde İbrahim’in hayatı sırasında (yaklaşık M.Ö. 2,100) şehirlerin karşılaştığı felaketler öncesi Kutsal Kitap’taki anlatılara uymaktadır. Tevrat’ın Yaratılış bölümüne göre bu şehirlerdeki işlenen aşırı ahlaksızlıklar sonrası, Tanrı bu şehirleri

yargıladı ve gökten ateş ve kükürt yağdırdı. Lut ve ailesi bu yıkımdan kurtuldu; fakat Lut'un eşi kaçarken Tanrı'nın verdiği emire uymayıp son bir kez geriye baktı ve bir tuz sütunu oluşturdu. Ebla tabletlerinde Ölüdeniz ovasındaki şehirlerin ismi şu şekilde geçmektedir:

- ❖ “Si-da-mu” (Sodom) [Katalog No. 6522; TM. 76. G. 524]
- ❖ “E-ma-ra” (Gomora) [Katalog No. 1008; TM.75.G.1570 ve Katalog No. 1671; TM.75.G.2233]
- ❖ “Be-la” (Bala/Zoar) [Katalog No. 1024; TM.75.G.1586]

Tevrat'ta bahsi geçen diğer iki şehrin ismi henüz bulunamamıştır. Bazı kaynaklar 5 şehrin ismi bulundu diye iddia etse de, kazı katalogunda böyle bir bilgi veya bulgu yer almamaktadır. “Si-da-mu” ismi de bazılarının göre tartışmalıdır. Mesela Archi'ye göre asıl Sodom başka bir tablette rastlanan “Sa-du-ma” ismidir. Her halükârda, Ebla'da keşfedilen bu tabletler Tevrat'taki kronolojiye uymakla birlikte, bahsi geçen şehirlerin tarihselliğini ve Tevrat'taki tanımlarını da teyit eder niteliktedir.

Bu bulgulara rağmen İbrahim anlatısının tarihselliğini reddeden arkeolog ve tarihçiler genellikle temel bir itiraz veya iddiaya başvururlar. Bu iddialar Tevrat metninde bulunan sözde kronolojik bir hatadan oluşmaktadır.

Argümana göre İbrahim anlatısında develerden bahsedilmesine rağmen M.Ö. 11. yüzyıl öncesi Filistin topraklarında develerin evcilleştirildiğine dair bir bilimsel kanıt yoktur. Keşfedilen en eski deve kemikleri M.Ö. 10. yüzyıla tarihlenmektedir. Böylece

iddiaya göre Yaradılış metninde tarihsel hatalar söz konusudur. Peki bu argüman ne kadar güçlüdür? İbrahim'in anlatısı gerçekten tarihle çelişmekte midir?

Kutsal Kitap'ın iç kronolojisini göz önünde bulundurursak İbrahim'in M.Ö. 21. veya 20. yüzyıllarda yaşadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla eğer ki Kutsal Kitabın anlatısı gerçeği yansıtıyorsa, bu yılların civarında veya öncesinde Yakın Doğu'da develerin evcilleştirilmiş olmalarına dair deliller bulmakla yükümlüüz.

İlginçtir ki, hem Mısır hem Mezopotamya'da M.Ö. 3. binyıldan itibaren develerin evcilleştirildiğini gösteren birçok kanıt mevcuttur. Bu iki yer neden önemlidir? Çünkü İbrahim Sümer topraklarındaki Ur kentinden göç etmiştir ve develerini Mısır topraklardan Filistin'e getirmiştir (bkz. Yaradılış 12:6)! Şimdi delilleri teker teker sunalım:

- ❖ Hatay'da bulunan Alalah antik kentinde M.Ö. 18. yüzyıla tarihlenen bir yazıt mevcuttur. Yazıt deveye bir ölçüt yem beslemekle ilgili bir ifade sunmaktadır. Bu bir evcilleştirmeye işaret etmektedir.
- ❖ Suriye'de bulunan Mari antik kentinde M.Ö. 24. yüzyıla tarihlenen bir evde deve kemikleri keşfedilmiştir. Mari antik kenti Sümer topraklarını İbrahim'in ailesinin göç ettiği Haran'a bağlayan ana yolun üstündedir.
- ❖ Nippur antik kentinde M.Ö. 1950-1600 yılları arası tarihlenen bir Sümer yazısı deve sütünden bahsetmektedir. Bu aynı zamanda develerin 11. yüzyıldan önce evcilleştirilmesiyle ilgili açık bir delildir.

- ❖ 1912’de Asvan barajları yakınlarında bir adamın ipiyle bir deveyi çektiği anlaşılan bir petroglif keşfedildi. Möller ve Schweinfurth’e göre bu tasvir 6. hanedanlığa tarihlenmektedir (M.Ö. 2320-2150).
- ❖ Yine Mısır Um As-Savan’daki bir alçıtaşı madeninde yarım metre alçıtaşı tozu altında devetüyünden yapılmış ve M.Ö. 2640-2500 yıllarına tarihlenen bir dizi keşfedilmiştir.

Çok sayıdaki arkeolojik sit alanlarında keşfedilen tüyler, duvar resimleri, heykelcikler, yazıtlar, mühürler, belgeler ve dikilitaşlar en az 3. binyıldan itibaren develerin yakın doğuda evcilleştirildiğini göstermektedir. Bulguların geniş coğrafi ve kronolojik dağılımı sanılanın aksine, develerin demir çağından ziyade tunç çağında evcilleştirildiğini göz önüne sermektedir. Her ne kadar develer Filistin topraklarına yerli olmasa da, Kutsal Kitap’ın belirttiği gibi İbrahim’in orta tunç çağ döneminde Mısır’dan deve getirmiş olmasına dair kuşkulanan için hiçbir neden yoktur.

Bu delillere rağmen kuşkucuların öne sürdüğü deve yokluğu varsayımı geleneksel literatürde öyle bir yer almış ki, birçok bilim adamı aksini gösteren bulgular karşısında mantıklı değerlendirmelerde bulunmaktansa, varsayımlara sadık kalma veya meslektaşlarının gözünden düşmeme dürtüsüyle delilleri yorumlamakta ciddi sıkıntılar çekmektedirler. Andrews Üniversitesi Arkeoloji Fakültesi profesörü Randall W. Younker karşılaştığı bu durumu şöyle bir hatırayla özetler:

“Suriye’nin Hama antik kentle ilgili bir araştırma yapıyordum. Fransızca yayınlanmış olan kazı raporlarını okuyordum. Rapor-

da M.Ö. ikinci binyıla dayanan ve bir at olduğu zannedilen bir heykelciğe rastladım. Ama heykelcikte garip bir kambur vardı. Daha çok bir deveyi anımsatıyordu. İkinci kez resime baktığımda bu figürün deveden başka bir şey olamayacağı kanısına vardım! Kazıyı yapan bilim adamı develerin birinci binyıldan önce evcilleştirilmedikleri literatürüyle o kadar etkilenmişti ki, heykelciği keşfettiğinde, her ne kadar heykelcik ata benzemese de, bir at olduğunu demekle yükümlü hissetmiş. Bu klasik döngüsel bir muhakeme örneğinden başka bir şey değildir!”

KAYNAKÇA

KUTSAL KİTAP'IN VAHİY DİLİNİ VE ANTİK ÇAĞ KOZMOLOJİSİNİ ANLAMAK:

- ❖ Berlin, Adele. "Cosmology and Creation". In Berlin, Adele; Grossman, Maxine. The Oxford Dictionary of the Jewish Religion. Oxford University Press, 2011.
- ❖ Farrar, F. W. "History of interpretation." Macmillan and Co. Londra, 1886, sf. 339, 345.
- ❖ Myers, A. C. "The Eerdmans Bible Dictionary." Grand Rapids, MI, 1987.
- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

DÜNYA'NIN YARATILIŞI ANLATISI SÜMERLERDEN KOPYA MI EDİLDİ?:

- ❖ Bratton, Fred Gladstone. "Myths and Legends of the Ancient Near East." Thomas Y. Crowel. New York 1970, sf. 173.
- ❖ Hasel, Gerhard F. Andrews University Seminary Studies 10 (1972) sf. 1-20.
<http://www.michaelsheiser.com/TheNakedBible/HaselGen1ANE.pdf>
- ❖ Leeming, David Adams. "Creation Myths of the World: An Encyclopedia, Second Edition." Abc-Clio. Santa Barbara, 2010, sf. 82-86, 102-106, 142-148, 247-249.
- ❖ Shea, William H. "A Comparison of Narrative Elements in Ancient Mesopotamian Creation-Flood stories with Genesis 1-9." Origins 11(1):9-29 (1984).
<http://www.grisda.org/origins/11009.htm>

- ❖ Türkçe Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

EBLA YARATILIŞ TABLETİ VE TEK TANRILI BAŞLANGIÇ:

- ❖ Wiseman P. J. “New Discoveries in Babylonia about Genesis,” Marshall, Morgan and Scott, Londra, 1936, sf.24.
- ❖ Langdon, Stephen H. “Semitic Mythology, Mythology of All Races,” vol. 5, Archaeological Institute of America, 1931, p.xviii.
- ❖ Livingston, G. Herbert. “The Archive Of Ebla.” Bible and Spade, Yaz 1992, sf. 100.
- ❖ Pettinato, Giovanni. “Ebla: A New Look at History.” Johns Hopkins University Press, 1991, sf. 179-180.

DÜNYA KAÇ YAŞINDA?:

- ❖ Alexander, Denis. “How Does a BioLogos Model Need to Address the Theological Issues Associated with an Adam Who Was Not the Sole Genetic Progenitor of Humankind?”
https://biologos.org/uploads/projects/alexander_white_paper.pdf
- ❖ Nelson, Paul ve John Mark Reynolds. “Three Views on Creation and Evolution.” Zondervan. Grand Rapids, 1999, sf. 49.
- ❖ Ross, Hugh. “Creation and Time: A Biblical and Scientific Perspective on the Creation-Date Controversy” Navpress Publishing, Mart 1994, sf. 85-90.

ADEM, HAVVA ve BAHÇE: MİT Mİ? TARİH Mİ?:

- ❖ Cann, Rebecca L. “Y Weigh In Again on Modern Humans.” Science. Ağustos 2013: Vol. 341 no. 6145, sf. 465-467.
<http://www.sciencemag.org/content/341/6145/465>

- ❖ Gibbons, Ann. "Calibrating the Mitochondrial Clock." *Science*. 1998: Vol.279: sf. 28-29.
http://www.dnai.org/teacherguide/pdf/reference_romanovs.pdf
- ❖ Hoerth, Alfred J. "Archaeology and the Old Testament." Grand Rapids, Michigan. Baker Books. 1998. sf.187
- ❖ Poznik, G. David Brenna M. Henn, et al. "Sequencing Y Chromosomes Resolves Discrepancy in Time to Common Ancestor of Males Versus Females." *Science*. Ağustos 2013: Vol. 341 no. 6145 sf. 562-565.
<http://www.sciencemag.org/content/341/6145/562.abstract>
- ❖ Ruhlen, Merritt. "On the Origin of Languages: Studies in Linguistic Taxonomy." Stanford University Press. Stanford, 1994, sf. 263.
- ❖ Ibid. "The Origin of Language: Tracing the Evolution of the Mother Tongue." John Wiley and Sons. New York, 1994, sf. 215.
- ❖ Trombetti, Alfredo. "Elementi di Glottologia." Zanichelli. Bologna, 1922-1923, sf. 315.

UZUN ÖMÜRLER VE KRAL LİSTELERİ:

- ❖ Lopez, Raul. "The Antediluvian Patriarchs and the Sumerian King List." *Journal of Creation* 12, no 3, Aralık 1998, sf. 347-357.
- ❖ Walton, J. "The antediluvian section of the Sumerian King List and Genesis 5." *Biblical Archaeologist* 44, 1981, sf. 207–208.
- ❖ Wood, Bryant G. "Great Discoveries in Biblical Archaeology: The Sumerian King List." *Bible and Spade*, Sonbahar 2003, sf. 121.

MEZOPOTAMYA TUFAN DESTANLARI IŞIĞINDA NUH'UN TUFANI:

- ❖ George, Andrew, ed. "The Epic of Gilgamesh." Penguin Classics. 1999
- ❖ Kitchen, K.A. The Bible in Its World. Exeter: Paternoster, 1977. sf 28-30.
- ❖ Lambert, W.G. and Millard, A.R. "Atra-Hasis: The Babylonian Story of the Flood." Oxford: Clarendon, 1969.

BABİL KULESİ VE MEZOPOTAMYA PARALEL ANLATILARI:

- ❖ Arnold, Bill T. ve Bryan E Beyer. "Readings from the Ancient Near East." Baker Academic. Grand Rapids, MI, 2002, sf. 71.
- ❖ Smith, George. "The Chadean Account of Genesis." Scribner, Armstrong & Co. New York, 1876, sf. 160-161.

İBRAHİM ANLATISININ TARİHSELLİĞİ VE KUŞKUCU BİLİM ADAMLARININ SINIFTA KALMASI:

- ❖ Archi, Alfonso. Are "The Cities of the Plain" Mentioned in the Ebla Tablets? Biblical Archaeology Review. 7:06, Kasım/Aralık 1981.
- ❖ Free, Joseph P., "Abraham's Camels," Journal of Near Eastern Studies, 3:187-193, Temmuz 1944.
- ❖ Hoerth, Alfred J. "Archaeology & The Old Testament." Baker Academic. Grand Rapids, 2009, sf. 72-73.
- ❖ Shanks, Hershel. "BAR Interviews Giovanni Pettinato." Biblical Archaeology Review, Eylül/Ekim 1980, sf. 46-52.
- ❖ Younker, Randall W. (2000), "The Bible and Archaeology," The Symposium on the Bible and Adventist Scholarship [Online], URL: <http://www.aiias.edu/ict/vol_26B/26Bcc_457-477.htm>